

אלימות במערכת החינוך - תשנ"ט

רמי בנבנישתי ענת זעירא

בית-הספר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית

רון אסטור

בית-הספר לעבודה סוציאלית ובית-הספר לחינוך, אוניברסיטת משיגן

תמצית דוח מחקר

אלימות במערכת החינוך - תשנ"ט

מטרת המחקר היא לספק משוב על היקף התופעה וההיבטים השונים של אלימות בבית-ספר, על התנהגויות אלימות ספציפיות ועל תחושות איום בטווח גילים רחב ובמגזרים שונים של האוכלוסייה בישראל, כפי שמדווחים על-ידי התלמידים וכפי שבאים לידי ביטוי בתפיסת המחנכים והמנהלים של אותם תלמידים. המסגרת המושגית של המחקר נשענת על הגישה האקולוגית-מערכתית. לפי גישה זו יש להבין אלימות של תלמידים במערכת החינוך בהקשר של יחסי גומלין בין המערכות השונות שמשפיעות על התלמידים ומוריהם: מערכת בית הספר, המשפחה, קבוצת השווים, מערכות ומוסדות כגון מערכת הפיקוח החינוכי והמשטרה, הסביבה החברתית המיידית בשכונה ובישוב, וכלל המערכות החברתיות והתרבותיות בחברה הישראלית. המחקר הנוכחי ממוקד אמנם באלימות בבית הספר, אך פותח פתח לקשור תופעה זו עם תופעות אחרות ומערכות חברתיות נוספות.

במחקר זה התייחסנו למספר רב של שאלות וסוגיות בתחומים מגוונים של אלימות בבתי ספר. בקרב התלמידים בדקנו היבטים שונים של אלימות בין תלמידים, אלימות מצד צוות המבוגרים בבית הספר כלפיהם, הטרדה מינית, תפיסת החומרה של בעיית האלימות בבית הספר, היעדרות מבית הספר בגלל פחד מאלימות בבית הספר או בדרך אליו, היבטים של האקלים בבית הספר, דיווח על גורמי סיכון לאלימות, הבאת כלי נשק לבית הספר להגנה עצמית (בחטיבות ביניים וחטיבות עליונות) והתמודדות התלמידים והמורים עם התופעה. בקרב המחנכים והמנהלים בדקנו גם נושאים הקשורים לדרכי ההתמודדות שלהם עם אלימות, כמניעה וכתגובה למעשי אלימות, צרכים שונים הקשורים להתמודדות עם האלימות, פעולות שהם נוקטים להגנה עצמית, הערכה של ההכשרה שהם עברו בנושא זה, והצרכים שלהם בתחום.

מחקר ארצי מייצג זה, המתמקד בסוגיית האלימות בין כותלי בית הספר, הוא הראשון מסוגו הנערך בישראל ואחד מהבודדים שנערכו בעולם כולו. שאלוני המחקר היו מקיפים ומפורטים ובחנו את תופעת האלימות בבית הספר בהרחבה, הליכי הדגימה היו קפדניים ביותר וכך גם הפיקוח על דרך איסוף הנתונים והקלדתם. להערכתנו ממצאי המחקר מספקים תמונה אמينة ומקיפה המשקפת את הדרך שבה תלמידים, מחנכים ומנהלים חווים את האלימות בבית ספרם.

בתמצית זו אנו מציגים עבור כל אחד מהנושאים המרכזיים את השכיחות של התופעות שנחקרו, וכן משווים את שכיחות התופעות בין הקבוצות השונות שנסקרו: בנים לעומת בנות; דרגות כיתה; תלמידים במיגזר היהודי לעומת תלמידים במיגזר הלא יהודי; ובתוך המיגזר היהודי, השוואה בין תלמידי הפיקוח הממלכתי לעומת תלמידי הפיקוח הממלכתי-דתי. לתמצית מצורף נספח הכולל מספר תרשימים המציגים היבטים מרכזיים של הממצאים.

שיטה

המחקר נערך בשני גלים של איסוף נתונים בשנת הלימודים תשנ"ט. הגל הראשון נערך בחודש חשוון (נובמבר 1998) והוא מתייחס לדיווחים של תלמידים בלבד. הגל השני נערך בחודש אדר (מארס 1999) ובו שבנו לאותם התלמידים והוספנו גם את זוויות הראייה של המחנכים והמנהלים באותו מדגם של בתי ספר. הבסיס למחקר בקרב התלמידים היה שאלונים סגורים ומובנים שניתנו במסגרת כיתתית לתלמידים, בנוכחות נציג החוקרים. למחנכים ולמנהלים נשלחו בדואר שאלונים סגורים ומובנים ואלה נאספו ברוב המקרים על-ידי נציגי החוקרים בבתי-הספר, ובחלק מהמקרים נשלחו בחזרה אל החוקרים בדואר.

דגימת בתי הספר והכתות למחקר נועדה לייצג את שלבי החינוך השונים של בתי הספר (יסודי, חטיבות ביניים וחטיבות עליונות), את דרגות הכיתה (כיתות ד'-יא'), את המיגזר (יהודי, לא-יהודי) ואת סוג הפיקוח (ממלכתי, ממלכתי-דתי) בכל מסגרות חינוך הרשמי במדינת ישראל.

מדגם התלמידים: בגל הראשון נסקרו 15,916 תלמידים, הלומדים ב- 603 כיתות במסגרת 232 בתי-ספר ברחבי הארץ; בגל השני נסקרו 16,330 תלמידים, הלומדים ב- 626 כיתות במסגרת 239 בתי-ספר. שיעורי ההשתתפות בשני הגלים היו גבוהים מאוד, ובגל השני של המחקר היה גבוה יותר מזה שהיה בגל הראשון ועמד על 95%.

מדגם המנהלים: כל המנהלים שבת-הספר שלהם עלו במדגם הארצי קיבלו, בדואר, שאלון למנהל. כמחציתם השיבו עליו מייד, והחזירו את השאלון המלא באמצעות הסוקרים שהגיעו לבתי-הספר. שאר המנהלים קיבלו תזכורות הן באמצעות הדואר והן בטלפון, והחזירו את השאלון בדואר. המדגם כולל 197 מנהלים ומהווה שיעור החזרה של 85%.

מדגם המחנכים: במדגם המחנכים נכללו כל מחנכי השכבות הרלוונטיות (ד'-יא') בבתי-הספר שעלו במדגם. שאלוני המחנך נשלחו לבתי-הספר בסמוך לזמן שבו הגיעו הסוקרים לכיתות. בסך-הכל, השתתפו במחקר 1,509 מחנכים בכיתות ד'-יא' (שיעור החזרה של 61.2%). חלק משאלוני המחנכים נאספו על ידי הסוקרים וחלק אחר נשלח בדואר על ידי בית הספר.

כלי המחקר לתלמידים היו שאלונים בעברית ובערבית בשתי גרסאות (לתלמידי כיתות ד'-ו' ולתלמידי כיתות ז'-יא'). השאלון לכיתות הגבוהות היה ארוך יותר והכיל פריטים נוספים על אלו שהיו בשאלון לכיתות ד'-ו'. כלי המחקר מבוססים על שאלונים שפותחו בארה"ב על-ידי פורלונג ועמיתיו והנמצאים שם בשימוש שוטף (Furlong et al., 1997). לצורכי המחקר הנוכחי נערכו שינויים והתאמות בשאלונים אלו, והוספו מספר פריטים. כלי המחקר למנהלים ולמחנכים היו שאלונים שפותחו על ידי המחברים, בשיתוף פעולה עם גורמי משרד החינוך.

כל מנהל שבית הספר שלו נכלל במדגם קיבל מראש הודעה בכתב על כך מהמדענית הראשית של משרד החינוך. לאחר מכן, הסוקרים תיאמו עם המנהלים מועד שבו הם יגיעו לבית הספר. במקרים של קושי בהשגת שיתוף פעולה מצד מנהלי בתי הספר, עזרו מנהלי המחוזות והמפקחים הישירים של בתי הספר להשיג שיתוף פעולה. בסך הכל השתתפו בסקר מעל ל- 90% מבתי הספר שעלו במדגם, שיעור חסר תקדים בסקרים מסוג זה, בעיקר בהתחשב בלוח הזמנים הקצר שהוקצה לאיסוף הנתונים. לא נמצא איפיון מיוחד לבתי הספר אשר סירבו להשתתף במחקר.

ברוב בתי הספר זכינו לשיתוף פעולה מלא מצד ההנהלה והתלמידים. בכל מקרה שבו תלמידים התקשו בהבנת שאלה, הבהירו הסוקרים את משמעות המילה הבעייתית. בסך הכל מילאו את השאלונים כל התלמידים שהיו נוכחים בכיתה, למעט כמה עשרות בודדות של תלמידים, עולים חדשים, שלא היו מסוגלים לעמוד במשימה זו.

תמצית הממצאים המרכזיים

ממצאי המחקר מצביעים על כך שאלימות בבתי הספר בישראל היא בעיה חמורה. הנתונים מצביעים על שיעורים גבוהים של דיווח על אלימות בכל התחומים שנבדקו, בכל שכבות הגיל ובכל מיגזרי האוכלוסייה שהשתתפו במחקר. התמונה המתקבלת מהתלמידים קשה יותר מזו המתקבלת מהמחנכים ומהמנהלים. אנו מציגים להלן את תמצית הממצאים מהגל השני של איסוף הנתונים. ממצאים אלו דומים במידה רבה לאלו

שהתקבלו בגל הראשון. התמצית מציגה מגמות בולטות בנתונים לגבי התחומים השונים העוסקים באופן ישיר באלימות במערכת החינוך מנקודת ראותם של התלמידים, של המחנכים ושל המנהלים.

תפישות של תלמידים

אלימות בין תלמידים

רוב התלמידים במדגם מדווחים על היותם קורבנות לאלימות מילולית ופיזית בחודש שקדם למחקר. שיעור ניכר מתלמידי בתי הספר היסודיים וחטיבות הביניים מדווחים על כך שקיללו אותם (כ- 80% בבית הספר היסודי ובחטיבת הביניים ו- 65% בחטיבה העליונה). כשני שליש מתלמידי בתי הספר היסודיים וחטיבות הביניים וכמחצית מתלמידי החטיבות העליונות מדווחים שבמהלך החודש האחרון תלמיד אחר לעג להם, העליב או השפיל אותם. אחד מכל ארבעה תלמידים בחטיבות הביניים והעליונות מדווחים שהיו מעורבים בחודש האחרון בסכסוך על רקע של ריב בין עדות, בין עולים לוותיקים, או בין חמולות. בתחום האלימות הפיזית ניתן לראות בבירור, שהיא שכיחה ביותר בקרב תלמידי בתי הספר היסודיים, מעט פחות בחטיבת הביניים, ופחות שכיחה באופן משמעותי בחטיבה העליונה. פגיעות פיזיות בחומרה לא קיצונית הן השכיחות: כ- 58% מהתלמידים ביסודי, מחצית מתלמידי חטיבות הביניים וכשליש מתלמידי החטיבה העליונה מדווחים על כך שתפסו ודחפו אותם בכוונה לפחות פעם אחת בחודש האחרון. כששה עשר אחוז מתלמידי החטיבה העליונה, 32% מתלמידי חטיבות הביניים ו- 48% מתלמידי בית הספר היסודי מדווחים שספגו בעיטה או אגרוף לפחות פעם אחת בחודש האחרון. כשליש מתלמידי בתי הספר היסודיים מדווחים על כך שתלמיד אחר השתמש באבן או בחפץ אחר כדי לפגוע בהם. השיעור יורד לכרבע בחטיבת הביניים ול- 16% בחטיבה העליונה. ההתנהגויות הקיצוניות יותר שכיחות הרבה פחות, אך אינן זניחות בשיעורן. מתוך תלמידי החטיבות העליונות 5% ציינו שבחודש האחרון מישהו חתך אותם בסכין או במכשיר חד אחר בכוונה. בחטיבת הביניים היה השיעור גבוה מעט יותר. שיעור גבוה מאד של תלמידים (כמחצית בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים, ושליש בחטיבה העליונה) מדווח על כך, שתלמידים אחרים גנבו להם במהלך החודש האחרון דברים אישיים או ציוד. נוסף להיותם קורבנות לפגיעה ישירה, מדווחים תלמידים רבים מאוד על איומים המופנים כלפיהם. כמחצית התלמידים בבתי הספר היסודיים, כשליש בחטיבות הביניים ורבע בחטיבות העליונות מדווחים על תלמיד אחר שאיים לפגוע בהם. כמו כן, על איום בסכין או אולר מדווחים 5% בחטיבה העליונה, 7.2% בחטיבת הביניים ו- 6.8% ביסודי. כשמונה אחוז מתלמידי חטיבות הביניים והעליונות דיווחו על איומים מצד חברי כנופיה בבית ספרם. כמו כן, כ- 3% מתלמידי חטיבות הביניים ותלמידי החטיבה העליונה דיווחו שתלמיד אחר איים עליהם באקדח ושהם ראו אצלו את האקדח. תלמידים חוו גם איומים עקיפים יותר, כשראו כלי נשק בבית הספר, גם אם לא כווננו כלפיהם באופן ישיר. כבר בבית הספר היסודי מדווחים 3.7% מהתלמידים שראו תלמיד אחר עם אקדח. שיעור זה עולה בהדרגה עם הגיל (4.1% בחטיבת הביניים ו- 4.9% בחטיבה העליונה). יש לציין, שבמקרה זה יתכן ומספר רב של תלמידים מדווח על אקדח בודד שנראה בבית הספר. שיעור ניכר של תלמידים מדווח על היותו קורבן לחרם מצד תלמידים אחרים. שיעור זה גבוה בעיקר בקרב תלמידי בית הספר היסודי (כ- 40%), והוא יורד עם הגיל (כ- 15% בחטיבות הביניים וכ- 12% בחטיבה העליונה). העיבודים שערכנו מצביעים על כך שיש הבדלים ניכרים בין בתי ספר בכל הקשור לרמת האלימות בין תלמידיהם: יש בתי ספר שבהם אירועי האלימות נדירים יותר ובאחרים יש שכיחות רבה של דיווחים על קורבנות למעשי אלימות. ההבדלים האלו בולטים מאוד בכל הקשור לאירועי-אלימות קשים יותר. לדוגמה,

בעוד שברבע מבתי הספר שיעור התלמידים המדווחים על סחיטה באיומים היה פחות מארבעה אחוז, הרי ברבע אחר מבתי הספר השיעור היה גבוה מעשרה אחוז, כמעט פי שלושה. בדומה, בחטיבות הביניים והעליונות בעוד שביותר מרבע מבתי הספר (28.2%) לא היה אף דיווח על איום בנשק, הרי ברבע אחר מבתי הספר דיווחו חמישה אחוז או יותר מהתלמידים על כך שאיימו עליהם באקדח. ביותר מרבע מבתי הספר לא היה אף תלמיד שדיווח שהביא נשק חס, בעוד שברבע מבתי הספר לפחות ארבעה אחוז דיווחו שהביאו נשק חס. כמו כן, ברבע מבתי הספר שיעור התלמידים שדיווח על הבאת נשק קר היה פחות משני אחוז, וברבע אחר השיעור עלה על שמונה אחוז.

השוואה בין קבוצות

בנוסף לתיאור השכיחות של חשיפה להתנהגויות אלימות, בחנו האם יש תת קבוצות באוכלוסיית התלמידים המדווחים על מידה רבה יותר של היותם קורבן להתנהגויות אלימות מצד עמיתיהם. מצאנו שהבנים מדווחים הרבה יותר על היותם קורבנות מאשר הבנות, בעיקר בכל הקשור לאלימות פיזית. בכל שלבי החינוך מדווחים הבנים על הרבה יותר קורבנות לאלימות מאשר הבנות. הפערים בדיווח בין בנים לבנות גדלים עם העלייה בגיל. ההבדלים בין דרגות כיתה בתוך כל שלב חינוך אינם מצביעים על מגמה אחידה. ההשוואה בין המיגזר היהודי ללא יהודי מצביעה על הבדלים ניכרים בדפוסי האלימות. בקרב התלמידים בבתי הספר היסודיים במיגזר הלא יהודי יש באופן בולט יותר דיווחים על סחיטות באיומים (6.4% במיגזר היהודי לעומת 17.0% במיגזר הלא יהודי), על איום בסכין (4.5% לעומת 14.0%) ועל ראיית תלמיד בבית הספר עם אקדח (1.8% לעומת 9.5% במיגזר הלא יהודי). לעומת זאת, בקרב תלמידי בית הספר היסודי במיגזר היהודי יש דיווח רב בהרבה על קללות (89.3% לעומת 54.9%), ועל לעג, עלבון והשפלה (68.3% לעומת 42.8%).

נראה שמגמה זו נמשכת בחטיבות הביניים. בכל אחד מהתחומים שלהלן מדווחים תלמידים במיגזר הלא יהודי על התנסויות בשיעורים גבוהים באופן ניכר: איום באקדח (2.4% במיגזר היהודי לעומת 6.3% במיגזר הלא יהודי), איום בסכין (4.6% לעומת 16.3%), חיתוך בסכין או במכשיר חד בכוונה (5.2% לעומת 9.1%), סחיטה באיומים (7.3% לעומת 12.9%), חרם (10.4% לעומת 32.7% במיגזר הלא יהודי), איום בדרך לבית הספר (12.3% לעומת 18.2%) וראיית אקדח בבית הספר (3.4% לעומת 6.6% במיגזר הלא יהודי). שוב, אצל התלמידים במיגזר היהודי יש דיווח רב יותר על קללות (85.1% לעומת 56.7%) ועלבונות והשפלות (70.4% לעומת 44.8%). בחטיבה העליונה ההבדלים בין המיגזרים הם באותם הכיוונים, אך הפערים קטנים בהרבה. ההבדלים בין דיווחי תלמידים בחינוך הממלכתי והממלכתי דתי לא היו בולטים או אחידים. עם זאת, בכל שלבי החינוך היה מעט יותר דיווח על קללות בבתי הספר הממלכתיים מאשר בממלכתיים דתיים. בבית הספר היסודי הנטייה לא הייתה אחידה בכל הקשור לאלימות פיזית. בחטיבות הביניים הייתה תופעה מעניינת: בעוד שתלמידי הפיקוח הממלכתי דתי מדווחים בשיעורים נמוכים יותר על ראיית סכינים בבית הספר (40.6% לעומת 50.1% בפיקוח הממלכתי), הם מדווחים יותר על איומים בסכין שהופנו כלפיהם (9.1% לעומת 3.4%) וכן על יותר איומים באקדח (19.2% לעומת 11.7% בפיקוח הממלכתי). תלמידי חטיבות הביניים בממלכתי דתי דיווחו גם יותר על מעורבות בסכסוכים על רקע ריב בין עדות (34.7% לעומת 25.0%).

האירוע האלים ביותר

שאלנו את התלמידים בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה באשר לאירוע האלים ביותר בבית הספר שבו הם אישית השתתפו בשנת הלימודים. ציינו שהכוונה היא למקרה שבו התלמיד עצמו הותקף (פיזית או

מילולית) על ידי משהו או שהוא עצמו תקף משהו אחר. הדגשנו שהכוונה לדברים שקרו בדרך לבית הספר וממנו, ולדברים שקרו במשך יום הלימודים.

שיעור התלמידים שהיה מעורב באירוע מעין זה מתוך כלל התלמידים בחטיבות הביניים היה 28.4% ובחטיבה העליונה 21.4%. השיעור היה גבוה באופן ניכר בקרב הבנים (בחטיבת הביניים, 42.3% לעומת 15.5% מהבנות, ובחטיבה העליונה: 34.5% לעומת 8.0% מהבנות).

האירועים היותר שכיחים היו אלו שכללו אלימות מילולית ואלו שהיו בהם מכות, אגרופים ובעיטות. שיעור המדווחים על השתתפות באירוע אלים שכלל פגיעה מינית כלשהי היה 3.5% מכלל התלמידים הן בחטיבת הביניים והן בחטיבה העליונה. בחטיבת הביניים, איום בנשק חס דווח על ידי 2.4%, איום בנשק קר על ידי 3.6%, ואיום בחפצים אחרים כמו אבן, מקל, וכיסא צויין על ידי 6.6% מהתלמידים. אחוז אחד מכלל התלמידים ציין שהיה מעורב באירוע אלים שכלל שימוש בנשק חס, כשני אחוז (1.9%) דיווחו על שימוש בנשק קר, ו- 4.3% על שימוש בחפצים אחרים. הדיווח בחטיבה העליונה היה נמוך מעט יותר, ושיעור המדווחים על שימוש בנשק חס היה חצי אחוז מכלל המדגם.

יש הבדלים בולטים בין בנים לבנות באשר למקומו של נשק באירוע. לדוגמא, כארבעה אחוז (3.9%) מהבנות בחטיבות הביניים השתתפו באירוע אלים מדווחות שהן איימו או איימו עליהן בנשק חס לעומת 5.2% אצל הבנים, 0.2% ציינו שהיה שימוש בנשק חס, לעומת 3.2% מהבנים. ההבדלים בין המינים באיום ובשימוש בנשק קר היו בולטים גם כן: 3.6% מהבנות דיווחו על איום לעומת 11.6% מהבנים, ו- 2.8% דיווחו על שימוש בנשק קר, לעומת 6.3% מהבנים.

כאשר בוחנים את שיעור האיום בנשק בקרב אותם תלמידים במיגזר הלא יהודי שהיו מעורבים באירוע אלים, נראה ששיעור זה גבוה בהרבה מהשיעור היחסי בקרב התלמידים במיגזר היהודי. לדוגמא, בחטיבה העליונה 25.1% מדווחים על איום בנשק קר (לעומת 13.4%), ו- 13.3% על איום בנשק חס (לעומת 5.4% במיגזר היהודי). גם ההבדלים בדיווח על שימוש בנשק קר היו באותו הכיוון: 16.3% במיגזר הלא יהודי לעומת 7.6% במיגזר היהודי. עם זאת, ההבדלים בדיווח באשר לשימוש בכלי נשק חס היו קטנים: 2.3% לעומת 2.0% במיגזר היהודי.

שאלנו את התלמידים מי הקורבן או התוקף באירוע האלים שבו השתתפו. למעלה משלושה רבעים של הדיווחים בחטיבה העליונה היו על תלמיד אחר בבית הספר (81.0% בחטיבת הביניים) וכעשרים אחוז בחטיבה העליונה היו על ילדים שלא שייכים לבית הספר (14.0% בחטיבת הביניים). מצאנו דפוסים די שונים בקרב הקבוצות השונות. אצל הבנים בחטיבה העליונה היה דיווח רב יותר מאשר אצל הבנות על השתתפות ילדים שלא שייכים לבית הספר (21.6% לעומת 9.6%).

בחטיבת הביניים רוב רובם של התלמידים היהודים דיווח שהאירוע היה עם תלמיד מבית הספר (84.6%), ורק 55.5% מהתלמידים הערבים דיווחו כך. לעומת זאת, דיווח התלמידים הערבים הרבה יותר תוקפנות של מורים ואנשי צוות (20.3% לעומת 4.6%), ילדים שלא שייכים לבית הספר (22.1% לעומת 12.8%), ומבוגרים מחוץ לבית הספר (10.0% לעומת רק 2.9% בקרב היהודים).

באשר לתוצאות האירוע, ניתן לראות שבנות מדווחות הרבה יותר מאשר בנים על פגיעה נפשית (30.6% לעומת 13.5% בקרב הבנים בחטיבה העליונה). גם ההבדלים בין תלמידים במיגזרים השונים הם עקביים. התלמידים במיגזר הלא יהודי מדווחים על הרבה יותר תוצאות שליליות לאירוע. דוגמא להבדלים הגדולים במיוחד בחטיבה העליונה: היעדרות מבית ספר (25.9% לעומת 9.1% במיגזר היהודי), ניתוח, אישפוז (12.2% לעומת 4.8%), הפנייה לחדר מיון (9.6% לעומת 4.5%), ופגיעה רגשית (28.6% במיגזר הלא יהודי לעומת 14.6%).

שאלנו את התלמידים האם הצוות ידע על האירוע, ומה הייתה תגובתו. שיעור התלמידים שדיווח על כך שהצוות ידע על האירוע היה כ- 60%. באשר לתגובת הצוות כאשר ידע על האירוע, ציינו כרבע מהתלמידים שהשתתפו באירוע אלים שהצוות לא עשה כלום.

הטרדה מינית

נושא זה נבדק רק בקרב התלמידים בחטיבות הביניים והחטיבות העליונות. באופן כללי, שיעור הדיווח על הטרדה מינית נע סביב 10%. שיעור הדיווח על הטרדה מינית היה ברוב המקרים גבוה יותר אצל הבנים. הפריט יוצא הדופן היה זה השואל לגבי ניסיון 'להתחיל איתך בצורה מינית', שבו שיעור הבנות גבוה יותר משיעור הבנים (למשל: בחטיבה העליונה דיווחו על כך 9.2% מהבנים לעומת 11.2% מהבנות). הבנים בחטיבות הביניים חשופים יותר להטרדה מינית לעומת תלמידי החטיבה העליונה. אצל הבנים בחטיבת הביניים בולטות בשכיחותן ההתנהגויות: 'הראו לך תמונות גסות או שלחו לך מכתבים גסים בלי שביקשת או הסכמת' (18.6%), 'תלמיד או תלמידה הורידו, או ניסו להוריד לך חלק מהבגדים כשלא הסכמת' (15.6%), 'תלמיד או תלמידה ניסו לנשק אותך גם כשלא רצית בכך' (12.7%). אצל הבנות בחטיבת הביניים ההתנהגויות המדווחות בשכיחות הגבוהה יותר היו 'תלמיד או תלמידה נגעו או ניסו לגעת בך, שלחו ידיים, בצורה מינית בלי שהסכמת' (12.1%), ו'תלמיד או תלמידה ניסו להתחיל אתך, בצורה מינית והעירו הערות מיניות שלא רצית בהם' (10.4%). ההתנהגות הפחות שכיחה המתוארת על ידי הבנות בחטיבת הביניים היא שניסו להוריד להן חלק מהבגדים ללא הסכמתן (3.0%, לעומת 15.6% אצל הבנים).

השוואה לפי דרגות כיתה

לא מצאנו מגמה ברורה לגבי שיעורי הטרדה מינית בכיתות השונות בתוך כל שלב חינוך. ההבדל (הלא גדול) היחיד שנראה עקבי הוא ירידה - עם העלייה בגיל - בחטיבת הביניים בדיווח על ניסיונות להוריד בגדים (למשל, אצל הבנות בכיתה ז' השיעור הוא 4.5% ובכיתה ט' 1.7%).

מיגזר יהודי לעומת מיגזר לא יהודי

שיעורי הטרדה המינית בקרב הבנים במיגזר הלא יהודי גבוהים בצורה ניכרת מאלה שבמיגזר היהודי. ההבדלים הבולטים בחטיבת הביניים הם: 'ניסו לנשק אותך גם כשלא רצית בכך' (23.9% לעומת 9.1% במיגזר היהודי), 'הראו לך תמונות גסות או שלחו לך מכתבים גסים בלי שביקשת או הסכמת' (26.7% לעומת 16.4%), ו'ניסו להתחיל אתך והעירו הערות מיניות שלא רצית בהם' (16.2% לעומת 7.8%). הפצת שמועות הנושאות אופי מיני נמצאה בשכיחות דומה בשני המיגזרים.

אצל הבנות התמונה מעורבת. ההתנהגויות השכיחות יותר אצל בנות במיגזר הלא יהודי היו הצצה בשירותים (למשל, בחטיבה העליונה - 12.9% במיגזר הלא יהודי לעומת 6.6%) וחשיפה לתמונות או למכתבים גסים (20.1% לעומת 10.0%). לעומת זאת, מדווחות הבנות במיגזר היהודי על שכיחות רבה יותר של ניסיונות לגעת בהם בצורה מינית ללא הסכמתן (למשל, בחטיבת הביניים - 14.0% לעומת 5.9%), על הערות מיניות לא רצויות (בחטיבה העליונה - 13.5% לעומת 3.5% במיגזר הלא יהודי), וגם על יותר ניסיונות לנשק אותן (6.8% לעומת 2.9% אצל בנות בחטיבה העליונה במיגזר הלא יהודי).

השוואה בין החינוך הממלכתי לממלכתי-דתי

בהשוואות בין תלמידים בחינוך הממלכתי והממלכתי דתי באשר להטרדה המינית יש לערוך הבחנה ברורה בין חטיבת הביניים לחטיבה עליונה ובין בנים לבנות. בחטיבת הביניים הבנים בחינוך הממלכתי דתי מדווחים על שיעורים של הטרדה מינית הגבוהים באופן ניכר מאלו שבחינוך הממלכתי. ההבדלים הבולטים יותר, הם דיווח רב יותר בממלכתי דתי על תמונות גסות ומכתבים גסים (28.2% לעומת 13.6%), על כך שתלמידים מציצים בשירותים (19.6% לעומת 6.4% בממלכתי), וניסיונות להתחיל באופן מיני (13.9% לעומת 6.3%). בחטיבה העליונה לעומת זאת, המצב שונה. בקרב הבנים בחינוך הממלכתי יש נטייה לדיווח על מעט יותר מקרים של הטרדה מינית מאשר בחינוך הממלכתי דתי. ההבדלים הבולטים הם על יותר ניסיונות לנשק אותם ללא הסכמתם (13.0% לעומת 8.3%), ועל יותר ניסיונות להוריד להם חלק מהבגדים (9.3% לעומת 5.5% בחינוך הממלכתי דתי).

התמונה שונה בכל הנוגע לבנות. יותר בנות בחינוך הממלכתי נוטות לדווח על הטרדות מיניות מאשר בנות בחינוך הממלכתי דתי הן בחטיבת הביניים והן בחטיבה העליונה. בחטיבת הביניים ההבדלים הבולטים היו בדיווחים על ניסיונות לגעת באופן מיני (16.4% לעומת 4.5%), ניסיונות להתחיל באופן מיני ללא הסכמה (13.5% לעומת 5.2%), וניסיונות לנשק ללא הסכמה (9.7% אצל בנות בחינוך הממלכתי לעומת 3.5% אצל בנות בחינוך הממלכתי דתי). בחטיבה עליונה הפערים בין הבנות בולטים אף יותר. למשל, יותר בנות בחינוך הממלכתי מדווחות על הטרדה מינית בעיקר בכל הנוגע לניסיונות להתחיל אתן ללא הסכמתן (15.9% לעומת 3.5%), לכך שהציצו להן בשירותים (3.5% לעומת 0.7%), כתבו עליהן דברים מעליבים או הפיצו עליהן שמועות (7.4% לעומת 2.7%), וניסו לנשק אותן (7.5% לעומת 3.4% בחינוך הממלכתי דתי).

אלימות מצד צוות בית הספר

מספר ניכר של תלמידים מדווחים על היותם קורבנות לאלימות, בעיקר קללות, לעג, עלבונות והשפלות, מצד צוות בית הספר. ממדי התופעה הם הגבוהים ביותר בבתי הספר היסודיים, נמוכים מהם בחטיבת הביניים, וברוב התחומים נמוכים באופן משמעותי בחטיבה העליונה. התופעות השכיחות ביותר הן לעג, עלבון והשפלה מצד הצוות: אחד מכל ארבעה תלמידים במחקר מדווח שעבר חוויה כזו. על קללות מצד הצוות מדווחים כ- 12% מתלמידי החטיבה העליונה, כ- 13% מתלמידי חטיבות הביניים וכ- 15% מתלמידי בתי הספר היסודיים.

התלמידים מדווחים גם על אלימות פיזית שהופנתה כלפיהם מצד צוות בית הספר. אלימות זו גבוהה יותר בבית הספר היסודי. שיעור התלמידים המדווחים כי איש צוות תפס ודחף אותם בכוונה הוא 8.1% בחטיבה העליונה, 10.9% בחטיבת הביניים ו- 12.6% בבית הספר היסודי. תמונה דומה, בממדים מעט נמוכים יותר, מצטיירת בכל האמור לקבלת סטירות וצביטות מאנשי צוות. קבלת בעיטה או אגרוף הייתה שכיחה פחות, 4.3% בחטיבות העליונות, 4.8% בחטיבות הביניים ו- 7.1% בבית הספר היסודי.

יש סימנים לכך שיש קבוצה של בתי ספר שבהם האלימות מצד צוות בית הספר כלפי התלמידים גבוהה באופן משמעותי בהשוואה לבתי ספר האחרים, שבהם היא כמעט ואינה קיימת. למשל, ברבע מבתי הספר היסודיים שיעור התלמידים המדווחים על כך שאיש צוות תפס ודחף אותם בכוונה אינו עולה על 6% לערך אך ברבע אחר מבתי הספר השיעור הוא 20% ויותר. באופן בולט אף יותר: בכרבע מבתי הספר לא דיווח אף תלמיד שמישהו מחברי הצוות רצה לפגוע בו ונתן לו בעיטה או אגרוף, בעוד שברבע אחר מבתי הספר שיעור התלמידים שדיווחו שאיש צוות רצה לפגוע בהם היה 8.9% או יותר, ובאחוזון העליון שיעור הדיווח הגיע אף

ל- 35.7% מתלמידי בית הספר. בחטיבות הביניים והעליונות הניסיונות לנגיעה מינית מצד אנשי הצוות לא התפזרו באופן דומה על פני בתי הספר השונים. למשל, בכמעט 30% מבתי הספר לא דווח על אף מקרה של ניסיון לנגיעה מינית, ובכ- 5% מבתי הספר השיעור עלה על 10% מהתלמידים שדיווחו על ניסיון כזה.

השוואה בין קבוצות

שיעור העלבונות וההשפלות מצד צוות בית-הספר שאותם חווים הבנים, דומים לאלו של הבנות. אולם בכל יתר התחומים, הבנים מדווחים על שיעורים גבוה בהרבה מאלה של הבנות. בנים בבתי הספר היסודיים מדווחים על שיעורי אלימות צוות כלפיהם הגבוהים פי שניים ושלושה מאלו של הבנות. בחטיבת הביניים ובעיקר בחטיבה העליונה הפערים גדולים אף יותר. כך למשל, רק כ- 2% מהבנות מדווחות שאיש הצוות תפס ודחף אותן בכוונה, שיעור הדיווח של הבנים הוא כמעט 14%, ובעוד שפחות מאחוז אחד מהבנות בחטיבה העליונה מדווחות על היותן קורבן לבעיטה או אגרוף, דיווחו על כך כמעט 8% מהבנים.

בבתי הספר היסודיים, ובעיקר בחטיבות הביניים אלימות הצוות גבוהה יותר בבתי ספר ממלכתיים דתיים לעומת בתי ספר ממלכתיים. לדוגמה, בפיקוח הממלכתי דווחו שני אחוז מתלמידי בתי הספר היסודיים וחטיבת הביניים על היותם קורבן לבעיטה או אגרוף, ואילו שיעור הדיווח בחינוך הממלכתי דתי היסודי היה 3.8% ובחטיבת הביניים 5.1%. שיעור הדיווח על דחיפות מצד הצוות בממלכתי דתי הוא מעט גבוה יותר בהשוואה לפיקוח הממלכתי (ביסודי: 7.6% לעומת 12.3% בממלכתי דתי; בחטיבת הביניים: 8.4% בממלכתי לעומת 13.2% בממלכתי דתי). הדיווח על בעיטות ואגרופים שכיח יותר בחינוך הממלכתי (3.6% לעומת 2.5%). ובאופן דומה, שיעורי ההטרדה המינית מצד הצוות בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה בפיקוח הממלכתי גבוהים יותר מאשר בפיקוח הממלכתי דתי.

יש פערים גדולים מאוד בין דיווחי תלמידים במגזר הלא יהודי לאלו במגזר היהודי. הפערים באשר לאלימות פיזית בבית הספר היסודי היו גדולים מאוד: נמצאו פי עשרה דיווחים על איש צוות שנתן אגרוף או בעיטה (21.7% במגזר הלא יהודי לעומת 2.1% במגזר היהודי), וכן פי חמישה דיווחים על איש צוות שצבט או נתן סטירה (30.9% במגזר הלא יהודי לעומת 6.3%). פי שלושה תלמידים דיווחו עלי אנשי צוות שתפסו או דחפו בכוונה (24.1% במגזר הלא יהודי לעומת 8.7% במגזר היהודי). הפערים מתמתנים בהדרגה עם העלייה בשלבי החינוך, אך הם עדיין בולטים למדי: 8.4% מהתלמידים בחטיבות העליונות במגזר הלא יהודי מדווחים על קבלת אגרוף או בעיטה מאיש צוות לעומת 3.4% מהתלמידים במגזר היהודי, ו- 13.0% מהתלמידים הלא יהודים בחטיבות העליונות מדווחים על קבלת סטירה או צביטה, לעומת 5.1% מעמיתיהם היהודים.

בתחום של קללות מצד הצוות מדווחים התלמידים במגזר היהודי על רמה פחותה באופן משמעותי מאשר התלמידים במגזר הלא יהודי. למשל: בבית הספר היסודי 9.7% מהתלמידים במגזר היהודי מדווחים על קללות כלפיהם לעומת 30.2%, ובחטיבת הביניים - 10.7% לעומת 23.6% מעמיתיהם במגזר הלא יהודי. בתחום של לעג ועלבון הדיווחים דומים למדי בשני המגזרים.

הבאת נשק לבית הספר

מבין תלמידי חטיבות הביניים, 2.7% דיווחו על שהביאו בעצמם נשק חם לבית הספר, 5.5% הביאו נשק קר; ועל הבאת נשק אחר (כגון אלה, מקל או אגרוף) דיווחו 4.2% מהתלמידים. השיעורים דומים מאוד בחטיבה העליונה (2.6%, 5.9%, ו- 3.3%, בהתאמה). יש להדגיש שהפיזור של תופעת הבאת נשק לבית הספר אינו אחיד. בכ- 30% מחטיבות הביניים והעליונות אין ולו דיווח אחד על הבאת נשק. לעומת זאת, יש בתי

ספר שבהם שיעור התלמידים שהביאו נשק עולה בהרבה על הממוצע הארצי, ונמצאו חמישה בתי ספר במידגם ששיעור המדווחים בהם על הבאת נשק עולה על 15% ומגיע עד לכדי כרבע מהתלמידים!

השוואה בין קבוצות

הבאת נשק כלשהו לבית הספר שכיחה פי שלושה ויותר אצל הבנים מאשר אצל הבנות. לא נמצאו הבדלים עקביים בין דרגות הכיתה השונות. במיגזר הלא יהודי יש דיווח רב יותר על הבאת נשק לבית הספר. למשל, בחטיבת הביניים שיעור המדווחים על הבאת נשק חס במיגזר זה הוא 5.0% לעומת 2.0% במיגזר היהודי, והבאת נשק קר הייתה בשיעור של 8.7% לעומת 4.6% אצל היהודים. בחטיבת הביניים יש יותר דיווחים על הבאת נשק בפיקוח הממלכתי דתי, והמגמה מתהפכת בחטיבה העליונה. שיעור הבאת נשק חס בחטיבות הביניים בפיקוח הממלכתי דתי הוא 2.6% לעומת 1.9% בפיקוח הממלכתי, ובחטיבה העליונה מדווחים 1.2% מתלמידי הפיקוח הממלכתי דתי על הבאת נשק לעומת 2.7% מתלמידי הפיקוח הממלכתי.

תפיסת חומרת הבעיה

כשליש מהתלמידים בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים וכרבע מתלמידי החטיבות העליונות חושבים שבעיית האלימות בבית ספרם חמורה או חמורה מאוד. כרבע נוסף רואים את הבעיה כבינונית בחומרתה. תחושת החומרה גבוהה יותר בבית הספר היסודי ובחטיבות הביניים בהשוואה לחטיבות העליונות.

השוואה בין קבוצות

הבנים בחטיבות הביניים ובחטיבות העליונות תופסים את הבעיה כחמורה יותר מאשר הבנות בעוד שבבתי הספר היסודיים תפיסת החומרה דומה אצל בנים ובנות. בעוד שבבתי הספר היסודיים במיגזר היהודי הבעיה נתפסת כחמורה יותר מאשר אצל הלא יהודים, הרי שבחטיבות הביניים ובעיקר בחטיבות העליונות תלמידים במיגזר הלא יהודי תופסים את הבעיה כחמורה בהרבה מאשר תלמידים יהודים. תלמידי הפיקוח הממלכתי-דתי רואים את הבעיה כפחות חמורה מתלמידי הפיקוח הממלכתי בכל הרמות. תופעה זו בולטת במיוחד בחטיבות הביניים ובחטיבות העליונות, שבהן שיעור התלמידים שרואים את הבעיה כחמורה או חמורה מאוד בפיקוח הממלכתי הוא יותר מכפול משיעורם בקרב תלמידי הפיקוח הממלכתי-דתי.

היעדרות מבית הספר עקב פחד מאלימות

אחת התוצאות האפשריות לאלימות בבית הספר היא, שתלמידים נמנעים מללכת לבית הספר עקב פחד מאלימות בבית הספר או בדרך אליו. שיעור ניכר מאוד של תלמידים בבית הספר היסודי (15.7%), ושיעור נמוך יותר אך לא מבוטל של תלמידים בחטיבות הביניים (6.5%) ובחטיבות העליונות (4.6%) מדווח על כך, שנמנע מללכת לבית הספר לפחות פעם אחת במהלך החודש האחרון כי פחד שיפגעו בו בבית הספר או בדרך אליו. יש לציין, ש- 8.5% מתלמידי היסודי דיווחו שנעדרו יותר מפעם אחת.

השוואה בין קבוצות

הפערים בין בנים לבנות בתחום זה הם קטנים בבתי הספר היסודיים, וגדולים מעט יותר בחטיבות הביניים והעליונות. וכך, בעוד ש- 3.1% מהבנות בחטיבה עליונה מדווחות על היעדרות (ומתוכן רק 1.2% נעדרו יותר מפעם), היה השיעור בקרב הבנים 6.0% (ומתוכם נעדרו יותר מפעם 3.5%). התלמידים הלא יהודים מדווחים על שיעור גבוה באופן ניכר של היעדרות, בעיקר בבתי הספר היסודיים (14.1% במיגזר היהודי לעומת 21.1% במיגזר הלא יהודי).

גורמים הקשורים סטטיסטית לדיווחי התלמידים על אלימות בבית הספר

בחנו את המתאמים בין דיווחים על אלימות בבית הספר לבין סידרה של משתנים המאפיינים את בית הספר ואת אוכלוסיית ההורים של תלמידי בית הספר. מצאנו, שתמונת המתאמים היא מורכבת ביותר ושונה בין מיגזרים, בין שלבי חינוך, בין מדדי האלימות השונים, ובין המאפיינים השונים של בתי הספר והורי התלמידים. נתאר להלן רק את הממצאים המרכזיים.

בבתי הספר היסודיים במיגזר היהודי למספר התלמידים הממוצע בכיתה אין קשר לדיווח על קורבנות לאלימות. אולם, צפיפות בכיתה קשורה עם תחושת התלמידים שבית הספר הוא סביבה אלימה. בחטיבות הביניים והעליונות יש מעט יותר אלימות, בעיקר מילולית-רגשית, בבתי ספר שבהן הכיתות צפופות יותר. התמונה במיגזר הלא יהודי שונה מאוד: בבתי הספר היסודיים שבהם הצפיפות הממוצעת בכיתה גבוהה יותר יש באופן בולט דיווח על אלימות פיזית קשה יותר ובית הספר נתפס כמקום אליו שבו יש נשק, סמים ואלכוהול. אולם, האלימות המילולית-רגשית דווקא נמוכה יותר בבתי ספר צפופים יותר. בחטיבות הביניים והעליונות במיגזר הלא יהודי הקשרים בין אלימות פיזית לבין צפיפות הכיתות חלשים יותר. מעניין, שאלימות רגשית-מילולית דווקא גבוהה יותר בחטיבות שבהן צפיפות הכיתות גבוהה יותר.

גודל בית הספר אינו קשור לדיווח על אלימות בין תלמידים במיגזר היהודי בכל שלבי החינוך.

בבתי ספר יסודיים במיגזר היהודי אלימות צוות פיזית היא גבוהה יותר בבתי הספר הקטנים יותר. בבתי הספר היסודיים במיגזר הלא יהודי, לעומת זאת, בבתי הספר הגדולים יותר יש נטייה ברורה ליותר אלימות פיזית ולפחות אלימות מילולית-רגשית.

באשר למאפייני ההורים, בבתי ספר יסודיים במיגזר היהודי שבהם שיעור ההורים העניים ובעלי השכלה נמוכה הוא גבוה יותר, יש גם נטייה לדיווח רב יותר על אלימות פיזית מצד תלמידים, ושיעור גבוה של דיווחים על אלימות צוות פיזית כלפי תלמידים. למשל, המתאם בין שיעור המשפחות שמתחת לקו העוני לבין שיעור הדיווח בבית הספר על איום בסכין על ידי תלמיד אחר הוא 0.48, ועל איש צוות שנתן צביטה או סטירה הוא 0.47.

לעומת זאת, בחטיבות הביניים והעליונות במיגזר היהודי אין כמעט קשר בין מאפייני ההורים לבין אלימות. עם זאת, סכסוכים על רקע של מריבות בין עדות ובין עולים לותיקים אופייניים יותר לבתי ספר שבהם יש יותר הורים עניים ופחות משכילים. לדוגמה, המתאם בין עוני בקרב ההורים לבין סכסוכים בין עולים לותיקים הוא 0.59.

במיגזר הלא יהודי התמונה היא שונה מאוד. בבתי הספר היסודיים יש רק מתאמים לא גבוהים בין מאפייני ההורים לבין דיווחים על אלימות. הממצא הבולט הוא שהדיווחים על הופעת נשק הם שכיחים בהרבה בבתי הספר שלהם מדד טיפוח גבוה. לעומת זאת, בחטיבות הביניים והעליונות במיגזר הלא יהודי הקשרים בין מאפייני ההורים לבין הדיווח על אלימות הם גבוהים ועקביים. לדוגמה, המתאם בין מדד הטיפוח לבין שיעור הדיווחים בבית הספר על סחיטה באיומים הוא 0.66, על איומים על ידי חברי כנופיה – 0.59, ועל הבאת אקדח לבית הספר – 0.39.

תפישות מנהלים ומחנכים

במסגרת המחקר שאלנו מנהלים ומחנכים שורה ארוכה של שאלות העוסקות בתופעת האלימות בבית הספר. להלן נסקור בקצרה את הממצאים המרכזיים שהתקבלו בתחומים השונים שנבחנו.

דיווח על אירועי אלימות

המנהלים דיווחו על שכיחות אירועי-אלימות בבית ספרם והמחנכים דיווחו על אירועי-אלימות של תלמידים בכיתה שאותה הם מחנכים, ולכן אין אפשרות להשוואה ישירה ביניהם. מדיווחי המנהלים למדנו שהאירוע הבולט ביותר בשכיחותו היה 'תלמיד מעליב או משפיל מילולית תלמיד אחר' עליו דיווחו 89.0% מהמנהלים שהתרחש לפחות פעם אחת במהלך החודש האחרון. איום של תלמידים על תלמידים אחרים בדרך לבית הספר או ממנו דווח על-ידי 57.3% מהמנהלים. התנהגויות אלימות אחרות דווחו בשכיחות נמוכה יותר, אך כלל לא מבוטלת: תלמיד נפצע בקטטה וניזקק לטיפול אחות או רופא (41.7%), קבוצה של תלמידים אשר התנפלה ופגעה בתלמיד אחר (37.9%), הטלת חרם או נידוי חברתי (32.4%), נערים שלא שייכים לבית הספר נכנסו לבית הספר איימו או היכו (25.7%), וסחיטה של תלמידים (23.2%). בתחום ההטרדה המינית ההתנהגות הנפוצה ביותר הייתה הפצת שמועות מעליבות מבחינה מינית (21.9%). התנהגויות אחרות בתחום זה דווחו בשכיחות נמוכה יותר: לגעת בצורה מינית ללא הסכמה (8.5%), לנסות לנשק תלמיד או תלמידה ללא הסכמתם (4.1%), והתקפה מינית (2.3%). מנגד, אף לא אחד מהמנהלים דיווח שתלמיד הגיע לבית הספר עם אקדח, ורק מנהל אחד דיווח שתלמיד איים באקדח על מורה או תלמיד אחר. הדיווח על התנהגויות אלימות יותר היה מתון יחסית: פחות מעשירית (8.0%) אמרו שתלמיד חתך תלמיד אחר בסכין או במכשיר חד בכוונה, ושיעור נמוך אף יותר דווח על איום של תלמיד עם סכין (5.2%).

מהממצאים עולה, שהאירוע השכיח ביותר עליו מדווחים המחנכים הוא קללות. כמעט מחצית המחנכים (47.4%) ציינו, שלפחות פעם בשבוע תלמיד קילל תלמיד אחר. אירועים נוספים שדווחו בשכיחות גבוהה יחסית היו שתלמיד לעג, העליב או השפיל תלמיד אחר (38.4% דיווחו שקרה לפחות פעם בשבוע) ושתלמיד תפס ודחף תלמיד אחר בכוונה (28.7%). המחנכים דיווחו על אירועים נוספים שקרו לפחות פעם בשבוע אך בשכיחות נמוכה יותר, למשל תלמיד איים שיפגע בתלמיד אחר או ירביץ לו (23.5%), תלמיד פגע או השחית דברים אישיים של תלמיד אחר בכוונה (6.3%) ותלמיד גנב לתלמידים אחרים דברים אישיים או ציוד (4.7%).

רק אחוז אחד מהמחנכים דיווח על כך שבכיתתו היה אירוע של איום באקדח אמיתי, כשלושה אחוז דיווחו על כך שתלמיד חתך תלמיד אחר בסכין, 3.5% על איום בסכין, כשלושה אחוז על התקפה מינית וכארבעה אחוז מהמחנכים מדווחים על אירוע כלשהו שבו תלמיד מכיתתם ניסה לנשק תלמיד או תלמידה ללא הסכמה.

הערכות המנהלים והמחנכים את האלימות בבית ספרם

המנהלים והמחנכים התבקשו להעריך את היקף בעיית האלימות בבית ספרם. אף לא מנהל אחד חושב שבעיית האלימות בבית ספרו היא גדולה מאוד, ורק 4.6% מעריכים אותה כבעיה גדולה. הערכות המחנכים הן שליליות יותר: כעשירית מתוכם חושבים שהיקף הבעיה בבית ספרם היא גדולה או גדולה מאוד. ההערכות של המנהלים והמחנכים את חומרת הבעיה נמוכות במידה משמעותית מאלו של התלמידים. הפערים גדולים בכל שלבי החינוך ובולטים במיוחד בבתי הספר היסודיים שבהם 36.7% מהתלמידים העריכו את הבעיה כגדולה או גדולה מאוד לעומת 11% מהמחנכים ורק 5.9% מהמנהלים.

גורמי הסיכון שדווחו בשכיחות הרבה ביותר על ידי המנהלים והמחנכים היו: 'תלמידים מתחילים מכות, משתתפים בקטטות', 'תלמידים שוברים דברים בבית הספר, משחיתים רכוש, מקשקשים על קירות, פוגעים בריהוט (ונדלזום)', 'תלמידים גונבים דברים מתלמידים אחרים או ממורים', ו-'תלמידים מאיימים ומתנהגים בבריונות'. כרבע מהמנהלים וכמחצית מהמחנכים העריכו שבבית ספרם יש לפחות מידה קטנה של

אווירה אלימה. כמעט כל המנהלים והמחנכים שללו באופן מוחלט את הטענות שבבית הספר שלהם תלמידים משתמשים באלכוהול וסמים, שחברי הצוות מטרידים מינית תלמידים, ושתלמידים מביאים אקדחים לבית הספר.

גם בתחום זה יש פערים ניכרים בין ההערכות של המנהלים, המחנכים והתלמידים. למשל, בעוד שפחות מ-2% מהמנהלים חשבו שהתופעה של תלמידים מאיימים ומתנהגים בביריונות קיימת בבית ספרם במידה רבה ורבה מאוד, חשבו כך מעל ל-11% מהמחנכים, ומעל ל-25% מהתלמידים בחטיבות. כמו כן, פחות מ-5% מהמנהלים מדווחים שהתופעה של ונדליזם קיימת בבית ספרם במידה רבה או רבה מאוד, לעומת מעל ל-20% מהמחנכים, וכ-45% מתלמידי חטיבות הביניים והעליונות. דוגמא נוספת – אף לא מנהל אחד חושב שיש פעילות רבה או רבה מאוד של כנופיות בבית הספר שלו, רק כאחוז מהמחנכים חושבים כך, אך מעט יותר מעשרה אחוז מהתלמידים אומרים שהתופעה של פעילות מסוכנת של כנופיות קיימת בשכיחות זו בבית ספרם.

אלימות תלמידים כלפי מורים

שיעור לא גדול של מנהלים (וכמעט כולם הם מבתי ספר יסודיים) דיווחו, שבמהלך החודש האחרון בבית ספרם היו אירועים של איום מצד תלמיד כלפי מורה (8.9%), או פגיעה פיזית של אגרוף, בעיטה, נשיכה (6.8%). באופן כללי, דיווחי המחנכים אינם מצביעים על תחושה שהם מאויימים או קורבנות לאלימות המופנית אליהם. מדיווחי המחנכים ניתן ללמוד שחלקם היו קורבן לאלימות מילולית מצד תלמידים (כ-17%), לאיומים (כ-6%), ולהשחתת דברים אישיים (כ-4%). מעטים מאוד המחנכים המדווחים על התנהגויות אלימות יותר. כ-7% מהמחנכים דואגים לביטחון האישי שלהם ברמה בינונית ומעלה, ומתוכם כ-3% דואגים לביטחונם האישי במידה רבה או רבה מאוד. מעט מאוד מחנכים דיווחו על פעולות הגנה קיצוניות כמו הבאת כלים להגנה עצמית לבית הספר או היעדרות מבית הספר עקב פחד.

התמודדות בית הספר עם אלימות

שיעור גדול מאוד מהמחנכים והמנהלים מסכימים שבבית ספרם יש מודעות גדולה לנושא ההתמודדות עם אלימות, שהנושא בסדר עדיפות גבוה, שהמנהל הוא דמות חינוכית בנושא זה והוא נותן גיבוי למורים. עם זאת, כארבעים אחוז מהמשיבים אומרים שבבית הספר שלהם מעלימים עין מאלימות 'ברמה נמוכה' (כמו דחיפות, איומים וקללות).

הבעיה שהוזכרה על ידי המספר הרב ביותר של מנהלים (שני שלישי) היא שהמגבלות שמשרד החינוך מטיל על העונשים והאמצעים שהם יכולים להפעיל, פוגמים ביעילות הטיפול שלהם באלימות. שיעור ניכר של משיבים, בעיקר בקרב המחנכים, מצביעים על קשיים ובעיות נוספים. בין היתר, כשליש מהמנהלים והמחנכים אינם חושבים שהמורים התורנים פועלים בהפסקה באופן אקטיבי כדי למנוע אלימות, שהאכיפה של כללי המשמעת היא עקבית, שבת הספר עושה מאמץ אמיתי לערב את התלמידים בניסיונות להתמודד עם אלימות, ושמורה הנזקק לסיוע יכול לקבל אותו מהיעוצת. מעט יותר משליש מהמחנכים והמנהלים חושבים שאין להם הכלים להתמודד עם אלימות. בקרב המנהלים יש כ-9.5% המסכימים שהם חסרי אונים בהתמודדות עם אלימות, ושיעור המחנכים המסכים עם טענה זו הוא כפול. שליש מהמחנכים מציינים, שגם כשיש להם קשיים בתחום זה, הם אינם מקבלים סיוע.

שיעור ניכר של מנהלים לא נקט בהתארגנות בית ספרית מיוחדת להתמודדות עם אלימות. עם זאת, שני שלישי מהמנהלים ציינו שמינו צוות היגוי בית ספרי, ושיעור דומה מדווח על עבודה עם מועצת התלמידים. רק

כמחצית המנהלים הכינו תוכנית בית ספרית מגובשת להתמודדות עם אלימות, כ- 44% מינו בעל תפקיד שעוסק בענייני משמעת, וכרבע נטלו חלק בצוות רב-מקצועי שנועד להתמודד עם אלימות בקהילה. בקרב המחנכים הפעילות השכיחה ביותר הייתה עריכת פעילות חינוכית או דיון בכיתה על אלימות (כ- 85%). רק כמחצית מהמחנכים מדווחים על פעולות אחרות במהלך השנה האחרונה כגון הפעלת תוכנית חינוכית בנושא, דיון עם ועד ההורים או ועד כיתה. כמחצית התייעצו עם היועצת, וכרבע עם הפסיכולוגית. יש לציין שההערכות המחנכים את הפעולות החינוכיות שאותן הפעילו היו חיוביות מאוד.

הכשרה והשתלמויות

המנהלים והמחנכים מדווחים שקיבלו מעט מאוד הכשרה להתמודדות עם האלימות בבית הספר בזמן לימודיהם, ושיעור לא גבוה מהם מדווח על השתתפות בהשתלמויות הממוקדות בנושא. פחות מעשרה אחוז מהמנהלים והמחנכים חושבים שקיבלו הכשרה מספקת כדי להתמודד עם הנושא. פחות ממחצית מהמנהלים ושליש מהמחנכים עברו השתלמות כלשהי בתחום זה, ופחות מרבע מכלל המחנכים והמנהלים חושבים שאינם זקוקים כלל להכשרה כזו. ההערכה של המנהלים לגבי הצורך של המורים בהכשרה זו, גבוהה אף יותר. המחנכים במיגזר הלא יהודי היו הרבה יותר חיוביים בהערכות שלהם באשר למידת ההכשרה שהם קיבלו - בעוד ששלושה רבעים מהמחנכים היהודים אמרו שההכשרה שלהם כלל לא הכינה אותם לטיפול יעיל באלימות, רק כ- 40% מעמיתיהם במיגזר הלא יהודי סברו כך. עם זאת, שיעור המחנכים במיגזר הלא יהודי החושב שהוא עדיין זקוק להשתלמויות בנושא זה דומה לשיעורם במיגזר היהודי. מהממצאים ברור שלמחנכים ולמנהלים דעה חיובית למדי על ההשתלמויות שאותן עברו: כ- 70% הסכימו שההשתלמות תרמה ליכולת שלהם להתמודדות עם אלימות ומעל לשלושה רבעים היו ממליצים על ההשתלמות בפני מורים אחרים.

הערכות על קשרי גומלין עם מערכות אחרות

הצגנו בפני המנהלים והמחנכים שורה של שאלות על היחסים שלהם עם מערכות אחרות הרלוונטיות לטיפול באלימות. בתוך מסגרת בית הספר התמקדנו בהערכת היחסים שלהם עם היועצת ועם כלל המערך המסייע. התמונה המתקבלת אינה חד משמעית. כ- 80% מהמנהלים הסכימו שמורה המתקשה להתמודד עם אלימות מקבל סיוע מהיועצת. רוב גדול מאוד (כ- 80%) של המנהלים מסכימים שאנשי המערך המסייע משתפים אתם פעולה, ורוב ניכר (60%) מסכימים שיש לאנשי המערך המסייע את הידע והכישורים הנדרשים כדי לעזור. אולם, פחות ממחצית המנהלים מסכימים שאנשי המערך המסייע מקדישים את הזמן הנחוץ לטיפול בנושא (42%), תורמים באופן משמעותי להתמודדות עם האלימות (40%), או יוזמים פעילות חינוכית ופרייקטים בנושא (36%).

תיאור המחנכים את מערכת היחסים שלהם עם ההורים חושף תמונה קשה. רק כמחצית מהמורים חשבו שרוב ההורים משתף פעולה בניסיונות להתמודדות עם אלימות, פחות מ- 40% מהמחנכים חשבו שועד ההורים מעורב בניסיונות למנוע אלימות. שיעור זה הולך ויורד עם העלייה בשלבי החינוך, והוא נמוך אף יותר במיגזר הלא יהודי. התמונה המתקבלת מהמנהלים מצביעה גם היא באופן ברור על כך, שתפקיד ההורים בעיני המנהלים הוא מוגבל למדי. אמנם כ- 40% מהמנהלים מסכימים שההורים מראים נכונות ורצון כן לסייע בהתמודדות עם אלימות, ופחות מ- 5% חושבים שההורים מפעילים לחצים מיותרים, אך רק כ- 15% מסכימים שההורים מעורבים בהתמודדות או תורמים לה.

בקשנו מהמנהלים להעריך את יחסי הגומלין שלהם בכל הקשור לטיפול באלימות עם גורמי הפיקוח של משרד החינוך. רק כששה אחוז מהמנהלים התלוננו שגורמי הפיקוח מפעילים עליהם לחצים מיותרים או פוגעים בסמכותם החינוכית. רוב המנהלים (כ- 60%) חשבו שגורמי הפיקוח מודעים לחשיבות הנושא, מבינים את הצרכים החינוכיים של בית הספר ונותנים גיבוי נאות די הרבה או הרבה מאוד. אולם, שיעור נמוך ביותר חשבו שגורמים אלו מקצים את המשאבים הנדרשים (כ- 9%), או תורמים תרומה משמעותית להתמודדות עם אלימות (כ- 13%).

ההערכות של המנהלים בבתי הספר שבמדגם באשר לתפקיד שממלאים מנהלים האגפים או מנהלי המחלקות ברשות המקומית שליליות אף יותר. פחות משליש מהמנהלים חושבים שמנהל האגף/מחלקה ברשות המקומית מבין את הצרכים החינוכיים של בית הספר ומראה נכונות ורצון לסייע, ופחות מעשרה אחוז חושבים שאלה מקצים את המשאבים הדרושים, ורק כשישה אחוזים מסכימים שהם תורמים באופן משמעותי להתמודדות עם אלימות.

מסקנות והמלצות

- ◆ **תמונת האלימות המצטיירת מממצאי המחקר היא קשה. הנתונים מצביעים על שיעורי אלימות גבוהים בקרב קבוצות תלמידים רבות במדינת ישראל.**
- ◆ שיעורי הדיווח על אלימות הנמוכה יותר בחומרתה (למשל, קללות, דחיפות) הם גבוהים מאוד ונפוצים בכל המיגזרים. לממצאים אלה יש השלכה מיידית לתחושת הביטחון של תלמידים בבית הספר ולרווחתם האישית. לפיכך, אנו ממליצים לנקוט גישה מרחיבה להגדרת התנהגויות כאלימות ולכלול בתוכן גם את הביטויים הפחות חמורים של אלימות.
- ◆ שיעורי הדיווח על המצאות כלי נשק לסוגיו בתוך בית-הספר, הם נמוכים יותר, אך אינם זניחים ובמקרים רבים מרוכזים בקרב קבוצות מסוימות. יש צורך לזהות את קבוצות הסיכון הללו ולמקד בהן את ההתערבות בתחום מניעת ההופעה של כלי נשק במערכת החינוך.
- ◆ הנתונים המתייחסים לפגיעה נפשית של צוות בית הספר כלפי תלמידים מחייבים הגברת המודעות והערנות לתחום זה. הממצאים לגבי פגיעה פיזית של צוות בית הספר כלפי תלמידים, בעיקר בקבוצות מסוימות, מחייבים פעילות אירגונית וחינוכית שמטרתה לזהות את שורש התופעה ולאמץ דרכי פעולה שיביאו להדברתה.
- ◆ יש עדויות לכך שבאוכלוסיית התלמידים במדינת ישראל החשיפה לאלימות בבית הספר אינה זהה ויש קבוצות תלמידים החשופות לאלימות רבה ומסוגים שונים. עדויות אלו מעודדות פיתוח דרכי התערבות ומניעה דיפרנציאליות, בהתאם לצרכים השונים של כל קבוצה.
- ◆ יש הבדלים ניכרים בין בתי הספר, הן בשכיחות האלימות ועוצמתה והן במאפייניה. יש לפתח דרכים שיטתיות לאבחון אלימות בבתי הספר, כדי לזהות ולאבחן את רמת האלימות ומאפייניה בכל בית ספר, ולתכנן מענה המתאים לו.
- ◆ יש סימנים לכך שיש יותר אלימות בין תלמידים ומצד צוות בתי-ספר (בעיקר בבתי הספר היסודיים) המשרתים אוכלוסייה ענייה. לפיכך, בתכנון דרכי ההתמודדות עם סוגיית האלימות רצוי לשתף גם גורמים נוספים ממערכת הרווחה, כדי לתת מענה חברתי כולל יותר.
- ◆ המנהלים משדרים צורך בתמיכה, הדרכה, הכשרה, גיבוי ושיתוף פעולה עם הגורמים הרלוונטיים במשרד החינוך וברשות המקומית. אנו מצטרפים לקריאתם וממליצים לשפר את התיאום ושיתוף הפעולה בין מנהלי בתי הספר לבין הרשויות המקומיות וגורמי הפיקוח במשרד החינוך.

◆ לבסוף, ממצאי המחקר מהווים תשתית לבסיס נתונים על מצב האלימות במערכת החינוך בישראל. המחקר פותח פתח בפני קברניטי המערכת למעקב שוטף אחר תמונת האלימות בבתי הספר במדינה. אנו ממליצים להמשיך ולעקוב אחרי רמת האלימות ומאפייניה, לזהות קבוצות בסיכון מתמשך, ולבחון את השינויים שיחולו בנושא זה בעקבות היערכות של המערכת להתמודדות ארוכת טווח עם בעיה קשה זו. מעקב שוטף זה צריך להתקיים בכל הרמות – ברמה הלאומית, ברמת הרשות המקומית, ובכל אחד מבתי הספר.